

ОСОБЛИВОСТІ СВІТОГЛЯДНОГО ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Соціалізація розглядається авторами як основний чинник формування особистості, що здійснюється під впливом екологічних, демографічних, економічних, політичних, культурних та інших факторів. Аналізується зміст світоглядного формування особистості в сучасних умовах.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ – ОСНОВНИЙ ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Соціалізація підростаючих поколінь відбувається під впливом тих світових, планетарних процесів, які набули силу відносно недавно, – екологічних, демографічних, економічних, військово-політичних. У наші дні доля кожної людини істотно залежить від загального стану справ на нашій планеті, від тих тенденцій, які характерні для світової економіки та політики. Глобальні політичні процеси, впливаючи на розподіл валового національного продукту тієї або іншої країни між сферами виробництва, оборони, соціальних інвестицій, споживання та накопичення, безпосередньо визначають умови життя людей із наймолодшого віку до глибокої старості.

У сучасних умовах суспільство виступає в ролі одного з факторів соціалізації. Особливо про це необхідно пам'ятати у зв'язку з процесом роздержавлення суспільства, що активно відбувається в наші дні. Відроджуються, а багато в чому й створюються заново структури громадянського суспільства. Монополізована майже стовідсотково державна економіка дуже повільно перетворюється на багатокладну, яка тільки й може стати базисом громадянського суспільства. Визнаний плюралізм в ідеологічній сфері, дозволена багатопартійність. Розпочинається важке утвердження примату суспільства над державою, особистості над державою і суспільством. Усе це, певна річ, не могло не загострити старі й не породити нові проблеми в соціалізації та вихованні дітей і молоді.

Надзвичайно велика роль у соціалізації особистості належить етносу – як історично створеній стійкій сукупності людей, які володіють спільними рисами та стабільними особливостями культури і психічного складу, а також усвідомленням своєї єдності та відмінностей від інших подібних сукупностей. Провідними ознаками етнічної, національної належності людини є мова, яку вона вважає рідною, а також культура, що стоїть над цією мовою.

Далеко не останню (якщо не головну) роль у соціалізації особистості відіграє сім'я. Сучасна сім'я досить істотно відрізняється від сім'ї минулих часів не тільки іншою економічною функцією, а й тим, що для нас ще важливіше – докорінною зміною своїх емоційно-психологічних функцій.

Справа в тому, що в сучасній сім'ї відбувається болісне руйнування звичних стереотипів. Батько, як правило, перестав бути її економічним главою (керівником); сучасний побут позбавив його більшості чоловічих домашніх обов'язків і висунув на передній план матір. Крім того, авторитет батьківської влади сьогодні часто не спрацьовує – на зміну йому приходять авторитет особистості батьків. Але процес цей важкий, у першу чергу – для батьків. Діти нерідко мають більш високий рівень освіти, вони мають можливість проводити більшу частину вільного часу поза сім'єю. Цей час вони заповнюють заняттями серед своїх ровесників й далеко не завжди турбуються про схвалення способів проведення дозвілля батьками, заборони з боку батьків стають усе менш дієвими і реалізованими. А дозволяти батьки не завжди вміють і не завжди розрізняють, що можна дозволяти, а що необхідно забороняти. Усе це й ускладнює ситуацію або просто робить позицію батька чи матері у ставленні до дітей драматичною.

На жаль, є дуже багато сімей, у яких діти не тільки бездоглядні, а й потрапляють до антисоціального, криміногенного середовища, що й визначає їх розвиток. Тільки за нашими спостереженнями, близько 26 % сімей у нашій країні загалом не в змозі правильно виховувати дітей, а понад 15 % – формують правопорушників.

Певну роль у соціалізації підростаючих поколінь відіграє і релігія, особливо стала зростати її роль у цьому процесі в останні роки. Релігія стала притулком для людей, що втратили віру в скомпрометовану офіційну ідеологію сучасного суспільства, протидією аморальності, ідеєю, яка консолідує зростаючу національну самосвідомість. У молодіжному середовищі проявом означених процесів є ріст релігійності, відвідування недільних церковних шкіл та шкільних факультативів з історії релігії.

Важливим фактором соціалізації підростаючих поколінь в останні десятиліття стало оточення підлітків. Середовище однолітків багато в чому нагадує модель дорослого суспільства й у гіпертрофованому вигляді відображає його основні, особливо негативні, тенденції. Тут діти і підлітки навчаються тієї поведінки, яка має місце у суспільстві дорослих; засвоюють норми моралі – єдиної чи подвійної, а то й потрійної, які превалюють у світі

дорослих; навчаються виконувати ролі юнака та дівчини, чоловіка та жінки. У товаристві однолітків відбувається своєрідна реалізація себе: бути таким, як усі, відповідати стандартам моди, поведінки.

Великий вплив на сучасну соціалізацію особистості здійснюють і засоби масової комунікації. Тепер кіно, відео, телебачення показують найрізноманітніші стандарти життя, а дитина не в змозі тверезо оцінити можливості – свої, сім'ї, держави. Внаслідок цього у підростаючого покоління у масовому порядку формуються потреби, які зовсім не співвідносяться з можливостями їх реалізації.

Нова картина світу, що складається у підростаючих поколіннях, спричиняє певні зміни у психології молодих людей. Уже сьогодні ввійшов в обіг термін «комп'ютерна психологія». Для цієї нової психології, очевидно, будуть характерні інші, в порівнянні з нинішніми, механізми сприйняття світу, взаємодії з ним, несподівані способи реалізації особистості. Все це потребуватиме і нових шляхів її соціалізації.

ВИХОВАННЯ ЯК ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Виховання як процес формування особистості виступає на трьох різних рівнях. Насамперед, його можна розглядати як один з елементів життєдіяльності суспільства, мета якого полягає у відтворенні та подальшому розвитку соціальної структури і культури даного суспільства.

Наступний рівень виховання – організаційно-педагогічний. На цьому рівні відбувається суспільно цілеспрямована взаємодія виховної системи суспільства (або якогось з її елементів) з тими групами людей, у розвитку яких потрібно викликати соціально необхідні зміни. Об'єктом виховання при цьому виступають певні вікові групи населення (школярі, молодь) або ж групи людей зі специфічними характеристиками (наприклад, діти з відхиленням у розвитку).

Про результати виховної діяльності на організаційно-педагогічному рівні можна робити висновки, лише оцінюючи рівень вихованості великих груп вихованців.

Виховання як фактор соціально-психологічного розвитку виступає ще й на психолого-педагогічному рівні. У цьому випадку виховання можна визначити як цілеспрямовану взаємодію вихователя і вихованця (колективу вихованців), спрямовану на те, щоб досягти суспільно бажаного стану розвитку вихованця, зафіксованого в загальній меті виховання, сформульованій у державних документах про освіту.

На відміну від організаційно-педагогічного рівня, об'єктом впливу тут завжди є конкретний вихованець чи первинний колектив, вихідний стан якого та інші умови розвитку вихователю добре відомі. Усі елементи організаційно-педагогічного рівня є для вихователя своєрідною базою й умовою його діяльності. На цьому рівні істотну роль відіграє безпосереднє спілкування вихователя з вихованцем (колективом вихованців). Тому весь процес виховання можна характеризувати як взаємодію його учасників. Тут не тільки вихователь впливає на вихованців, а й вони впливають на нього. В такому випадку суспільна спрямованість виховання зберігається тільки тоді, коли вихователь на основі достатньо глибокого знання своїх вихованців та конкретної ситуації може правильно передбачати їх можливі судження та поведінку й керувати їх діяльністю та спілкуванням.

Взаємовпливи на цьому рівні можуть бути безпосередньо спрямовані на особистість чи колектив або ж опосередковано – через якісь елементи середовища, над якими вихователь може попрацювати з метою зробити їх вплив більш сприятливим. Однак серед факторів оточуючого середовища є багато таких, які неможливо перебудувати, і вихователь може лише враховувати їх вплив або зробити спробу зменшити його при необхідності.

Вихованець повинен бути в змозі ідентифікувати себе з духовними спільнотами, для чого необхідно: а) у навчально-виховному процесі дійти висновку, що людей об'єднує певна система поглядів на природу, суспільство та саму людину (світогляд), загальні моральні та естетичні погляди; б) навчитися робити висновки відносно світогляду, моральних та естетичних поглядів інших людей на основі їх поведінки та діяльності; в) навчитися співвідносити свої погляди та соціальні установки з поглядами та установками людей, що належать до різних соціальних груп, спільнот, і зрозуміти роль соціального ідеалу в структурі особистого ідеалу; г) уміти сформулювати своє обґрунтоване негативне ставлення до несприятливих для сучасного громадянина незалежної Української держави поглядів та ціннісних орієнтацій.

Таким чином, виховну діяльність можна характеризувати як управління розвитком особистості в суспільно необхідному напрямі. При цьому розвиток є результатом взаємодії як цілеспрямованого виховання, так і всіх інших внутрішніх та зовнішніх факторів, що впливають на людину. Ефективне управління розвитком, реалізація конкретних цілей виховання стають імовірними лише за умови врахування впливу інших факторів розвитку (внутрішніх та зовнішніх), виховних потенціалів діяльності та спілкування, що організуються вихователем.

До складу внутрішніх факторів входять: а) уже досягнутий у тій або іншій сфері актуальний рівень розвитку; б) імовірність зміни певної ознаки психічної та фізичної цілісності й відповідна орієнтація на розвиток певної характеристики чи на компенсацію; в) потенціальні передумови потрібної для розвитку діяльності, які можна визначити як характеристики найближчої зони розвитку (Л.С.Виготський).

До складу зовнішніх факторів розвитку особистості входять: а) засоби масової інформації та пропаганди (телебачення, радіо, преса); б) культурні інститути (театри, кіно, бібліотеки, клуби тощо); в) об'єкти духовної

культури (література, художні й музичні твори та ін.); г) виробниче середовище; д) предметно-просторове середовище (характер населеного пункту – місто, село, особливості забудови, транспорту та ін.).

Частина зовнішніх факторів у тій чи іншій мірі має своєю метою викликати суспільно необхідні зміни у розвитку людей. Наприклад, засоби масової інформації та пропаганди виконують поряд з іншими, й виховну функцію. Такі ж завдання виконують клуби, будинки культури, театри, музеї... Однак вони не можуть враховувати особливостей кожного об'єкта впливу. Крім того, вони досить самостійні, нерідко їх діяльність недостатньо узгоджена з виховною системою суспільства.

Цілі виховання реалізуються у двох формах виховної діяльності:

1) у формі навчання, тобто сукупності послідовних та взаємозв'язаних дій педагога і вихованців, спрямованих на свідоме та міцне засвоєння системи знань, умінь та навичок і розвиток особистості;

2) у формі включення вихованців у різні види діяльності та спілкування, що є найбільш сприятливими для розвитку тих якостей цілісної особистості, які неможливо достатньо розвинути у навчальній діяльності.

Безперечно, цілі морального, естетичного, трудового виховання не можуть бути у повній мірі реалізовані тільки у процесі навчання. Ряд інтегральних характеристик особистості, таких, як активна життєва позиція, колективістська спрямованість діяльності, вимагає свого формування у більш багатосторонній діяльності, ніж це дозволяє процес навчання. Створення необхідних умов для виховного процесу (формування учнівського колективу, встановлення оптимального режиму праці та відпочинку) передбачає спеціальні виховні дії поза навчанням. Усі перераховані виховні цілі реалізуються у значній мірі поза процесом навчання, в діяльності самоуправління вихованців, у діяльності учнівського колективу, в різних формах позакласної та позашкільної діяльності учнів.

Мистецтво виховання, як відомо, полягає в значній мірі у тому, щоб своєчасно побачити, запобігти й відповідно зменшити ефект негативного у формуванні особистості. Проголошуючи, що виховання – суспільне явище, педагогіка насправді підмінювала врахування суспільних закономірностей ідеологічними установками. Природно, що за таких умов її найменше цікавили події, які відбувалися у світі, суспільстві, державі. Сьогоднішні провали у вихованні – це багато у чому розплата за небажання знати те, що відбувається в суспільстві.

Нові соціальні реалії вимагають, певна річ, і нових підходів до проблем соціального формування особистості.

ВПЛИВ СВІТОГЛЯДУ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Для того, щоб кожен член людського суспільства став справді людиною, необхідно пройти надзвичайно довгий шлях такого становлення. Насамперед, необхідно сформувати в собі певний світогляд.

У сучасній Українській державі є необхідність формування у громадян національного наукового світогляду, який би втілював у собі культурні здобутки, цінності філософії, ідеології, моралі рідного народу, а також творчо трансформував би кращі досягнення світової цивілізації.

Щоб оволодіти національним науковим світоглядом, кожній особистості, насамперед, необхідно включитися в активну творчу діяльність. Це – основний шлях, єдиний ефективний спосіб стати особистістю. Бо саме своєю діяльністю людина продовжує себе в інших людях. Потреба ж бути особистістю забезпечує активне включення людини в систему соціальних зв'язків. Прагнучи включити своє Я у свідомість, почуття та волю інших, ніби приєднуючи їх до своїх інтересів та бажань, людина задовольняє тим самим потребу персоналізації. Однак задоволення потреби завжди породжує нову потребу більш високого порядку. Цей процес постійно продовжується й розширюється. Перетворення предмета діяльності відповідно змінює й того, хто його перетворює.

Велику роль у процесі становлення особистості, у формуванні національного наукового світогляду відіграє приклад. Справа у тому, що кожна людина хоче на когось бути схожою. Однак біографії видатних людей, їхні нерідко героїчні справи впливають на процес становлення особистості не самі по собі, а як матеріал для роздумів у процесі відповіді на запитання, що ми самі собі ставимо: яким треба бути, щоб поважати себе, як необхідно діяти в складних обставинах, як долати труднощі, взагалі, як проявити себе справді особистістю? Фактором розвитку особистості різного роду героїчні приклади стають тільки тоді, коли вони сприймаються як відповідь на запитання, що мучить людину: як діяти їй самій у складній, безвихідній ситуації, як жити далі? Тому запитання про те, який шлях обрати для того, щоб відчувати себе особистістю, насправді нею стати, залишається для кожного з нас особистою проблемою. Й, певна річ, вирішувати її доведеться кожному своїм шляхом.

Людина, яка формує в собі національний науковий світогляд, повинна виробляти такі якості, як принциповість, особиста порядність, інтелігентність. Бути інтелігентною людиною – це означає хоча б в якійсь мірі бути причетним до надбань світової культури й, насамперед, бути зорієнтованим на загальнолюдські цінності, бути готовим завжди при необхідності здійснити свій моральний вибір і не зрадити своїх ідеалів. До цього вибору належать, насамперед, доброта, милосердя, готовність допомогти людині, яка потрапила в біду, скромність, мужність, справедливість, гідність...

Людина, яка володіє певними світоглядними поглядами та переконаннями (певна річ, маємо на увазі гуманістичні погляди та переконання), завжди досягає вершини своїх істинно людських можливостей не у сподіванні на подяку, а тому, що вона понад усе цінує честь, совість, почуття людського обов'язку...

Важливо в роботі по формуванню у своїх вихованців наукового світорозуміння дбати й про вироблення у них свого власного ставлення до життя, щоб кожен вихованець, насамперед, збуджував у себе інтерес до самого себе, до своїх задумів, вчинків, творчих досягнень, бо, якщо людина не може сама себе зрозуміти, усвідомити, для чого вона живе, важко чекати, що смисл її існування буде зрозумілим іншим людям.

Оцінюючи своє життя, людина повинна, перш за все, подумати про те, що нею створено для блага інших людей, бо саме ці результати життєдіяльності окремої особистості знаходять заслужений відгук, високо цінуються оточуючими, піднімають авторитет людини, викликають повагу до неї.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В НОВИХ УМОВАХ

Сучасні соціальні перетворення у нашому суспільстві вимагають нових підходів до розв'язання традиційної проблеми залучення підростаючої особистості до культури, історичних традицій уже вільного українського народу.

Нині чи не на найпершому місці у виховній діяльності держави, школи, сім'ї стоять проблеми формування у підростаючих поколінь власної гідності громадянина і трудівника. Вихователям завжди слід пам'ятати, що необхідні зміни у сфері виховання можливі й реальні тільки в контексті тих соціально-економічних і соціально-політичних реформ, які здійснюються в сучасній Українській державі, а також з урахуванням тих змін, які відбуваються у суспільній свідомості. Ми завжди повинні пам'ятати також і те, що будь-який успіх у соціально-економічних і соціально-політичних перетвореннях у нашій державі безпосередньо впливатиме й на формування нової особистості – її громадянина.

Сучасні політична та економічна реформи уже диктують і необхідність формування людини, насамперед, з розвиненим почуттям громадянської гідності. Така людина повинна буде усвідомлювати, що вона громадянин суверенної Української держави, й відчувати відповідальність за те, що відбувається з нею самою, оточуючою її дійсністю і державою в цілому. Певна річ, що усе це буде можливим тільки тоді, коли суспільство визнає пріоритет особистості й буде ставитися до неї як до вищої цінності (чого, на превеликий жаль, у нашому суспільстві нині ще не спостерігається).

Однак поява у нашій країні різних форм власності (приватної, орендної, кооперативної, акціонерної) все ж вимагає відповідних змін не тільки в економічному механізмі. Виникла необхідність формувати і новий тип виробника і споживача, які б володіли розвинутих почуттям економічної гідності. А це, в свою чергу, і є однією з найважливіших передумов появи у кожної особистості громадянської гідності.

Таким чином, як бачимо, почуття громадянської гідності тісно зв'язане зі ставленням людини до власності. Саме відсутність у нашій країні масової верстви володарів власності й обумовила відчуження людини від процесу та результатів праці, сформувала слухняного виконавця, «гвинтика». Саме це призвело до масового непрофесіоналізму в найрізноманітніших сферах суспільного виробництва. Наслідками цих негативних явищ стали надзвичайно низька продуктивність праці й така ж якість вироблюваної продукції. Й нарешті, найстрашнішим наслідком непрофесіоналізму стало ставлення людини до праці як до повинності з природним прагненням будь-що мінімізувати її, а якщо можливо, й взагалі звести до імітації діяльності.

Зважаючи на те, що процес формування громадянської гідності дорослих і дітей надзвичайно складний і довготривалий, звернемося для початку при глобальному розгляді цієї проблеми хоча б до питання про необхідність по-новому подивитися на питання трудового виховання підростаючого покоління. Як відомо, протягом довготривалого часу в рамках існуючої в нашій країні теорії «трудової підготовки» суспільно корисна та продуктивна праця учнівської молоді розглядалася як засіб засвоєння нею необхідних до- і власне професійних знань, умінь та навичок, ідейно-моральних якостей. Тут, фактично, йдеться про «підгонку» людини, що росте, до нормативної моделі працівника. Педагогічна ж проблема розвитку особистості у процесі праці та її соціальна орієнтація залишалися часто поза увагою.

У сучасних умовах у школах та поза ними виник кооперативний рух, можливо, більш перспективний у порівнянні з попередньою системою трудового виховання. Але й він поки що не вирішує завдання в цілому. Перспективність кооперативного руху полягає хоча б у тому, що він будується на основах власності. Він показує, що цінність праці у молодих поколінь, насамперед, визначається тим, наскільки вона сприяє розвитку їхньої потреби у самореалізації. Нові соціально-економічні й соціально-політичні умови життєдіяльності нашого суспільства показують, що створення умов для праці та формування відповідної мотивації у вихованців шонайменше переведуть їхню працю у сферу соціальної орієнтації особистості. Є надія, що у недалекому майбутньому виникне і все більш зростатиме потреба у молодих високоосвічених трудівниках, які добре орієнтуються й адаптуються у нових умовах праці, швидко оволодівають новими професіями та технологіями.

Тому завдання в сучасних умовах полягає у тому, щоб здійснювати трудове виховання у відповідності з вимогами сьогодення, розраховуючи тим самим на сприяння становленню громадянської гідності вихованців.

Важливим імперативом повернення в ранг пріоритетів загальнолюдських цінностей у сучасних умовах є моральне виховання підростаючих поколінь. Адже те, з чим ми зустрічаємося у повсякденному житті (нетерпимість, нечесність, жорстокість, наркоманія, злочинність), викликає особливу тривогу. На жаль, причиною цього є багато в чому втрата молодими людьми віри у традиційні для нас соціальні та моральні цінності, яким окрема особистість нині не в змозі відшукати гідну заміну. А саме втрата цінностей, як і нездатність зробити самостійний вибір, веде до того, що людина без орієнтирів, мети та надії в житті нерідко «перетворюється на чудовисько», як писав Ф.М.Достоевський.

Розв'язання проблеми стане можливим, коли в суспільній практиці буде реалізована ідея пріоритету особистості перед суспільством. Лише тоді такі цінності, як доброта, чесність, порядність, милосердя, терпимість, гуманність, нарешті, головна – людина як вимір усіх речей, зможуть стати справжнім регулятором життя суспільства, відносин у ньому.

У сучасних умовах головними виховними інститутами і надалі залишаються сім'я, школа, вуз та ін. Вплив сім'ї не програмований. Він є відображенням суспільної психології, буденної свідомості конкретних етногеографічних та професійно-культурних груп та верств населення, заломлених конкретними характеристиками тієї або іншої сім'ї. Певна річ, сім'ї у наших умовах будуть культивувати загальнолюдські цінності у кращому випадку лише в тій мірі, у якій вони будуть властиві соціальній практиці. Що ж стосується ролі школи та інших навчально-виховних закладів у культивуванні загальнолюдських цінностей, то вона може стати досить істотною.

Надзвичайно важливо в сучасних умовах подбати й про повернення нашому народові, особливо підростаючому поколінню, надбань вітчизняної культури. Вкрай необхідно, щоб діти, підлітки, юнаки та дівчата у процесі навчання та в самому житті не тільки «вживали» культуру, а й освоювали її, а також могли й хотіли б взяти участь у її відтворенні в можливих для їхнього віку формах.

Та чи не найперше місце у всьому процесі застосування нових концепцій формування особистості в сучасних умовах займає дотримання особистісного підходу до виховання, який передбачає у процесі виховання не тільки врахування вікових особливостей дітей, підлітків, юнаків, особливостей, характерних для реальних груп вихованців (приятельських, дружніх), номінальних груп (актив, пасив, егоїсти, «важкі»), та індивідуальних особливостей, притаманних кожній конкретній дитині, а й насамперед, бачення педагогом-вихователем у кожному своєму вихованцеві унікальної особистості.

При особистісному підході до виховання педагог-вихователі повинен добиватися того, щоб кожен вихованець, у свою чергу, бачив у самому собі особистість. Й, нарешті, щоб кожен вихованець бачив особистість у кожному з людей, що оточують його.

Особистісний підхід у вихованні, таким чином, неминує передбачати, що і вихователі, і вихованці ставляться до кожної людини як до мети, як до самостійної цінності, а не як до засобу досягнення ними своїх цілей (шляхом використання цієї людини, маніпулювання нею у своїх інтересах). Усе це робить необхідним ставлення до кожного вихованця як до явно цікавого, передбачає готовність шукати у ньому цілий світ, загадковий та привабливий, прагнення пізнати його, впевненість у тому, що він явно гідний поваги. Усе це означає визнання за кожним вихованцем права на несхожість, на індивідуальність поглядів, захоплень, інтересів, рис характеру.

Бачачи особистість у собі й у кожному своєму вихованцеві, педагог отримує можливість зрозуміти сам і зробити надбанням своїх вихованців думку про те, що взаємодія, спілкування між людьми – не тільки засіб досягнення цілей тієї або іншої діяльності, пізнання, самоутвердження, а й самостійна цінність справді людського життя.

Матеріал надійшов до редакції 16.11.99.

Иванченко А.В., Сбруева А.А. Особенности мировоззренческого формирования личности в современных условиях.

Социализация рассматривается авторами как основной фактор формирования личности, осуществляемый под влиянием экологических, демографических, экономических, политических, духовных и других факторов. Анализируется содержание мировоззренческого формирования личности в современных условиях.

Ivanchenko A.V., Sbruieva A.A. Peculiarities of Forming Personality's World Outlook under Modern Conditions.

Socialization is considered by the authors as the main factor of forming of a personality put into effect under the influence of ecological, demographical, economic, political, spiritual and other factors. The contents of forming personality's world outlook under modern conditions are analysed.